

СПЕЦИФІКА МОВНИХ ОДИНИЦЬ У НАУКОВОМУ ТЕКСТІ

У статті аналізуються мовні особливості наукового тексту, акцентується увага на складних випадках уживання граматичних форм слів та речень.

Ключові слова: *науковий текст, мовні особливості, термінологічна лексика, загальнонавчана лексика, граматичні форми, синтаксичні структури, атрибутивно-іменні поєднання.*

In the article analyses language features of the scientific text, the attention is focused in difficult cases the use of grammatical form words and sentences.

Key words: *scientific text, language features, terminological lexics, current vocabulary, grammatical forms, syntactic structures, attribute-nominal combinations.*

Праця вчених все більше впливає на всі сторони життя. На сьогоднішній день неможливо займатися плануванням народного господарства без врахування досягнень науки. Розвиток країни вимагає обсягу певних наукових знань, бо наука стала ефективною галуззю господарства. Це вона може перетворювати і прогнозувати різні явища в природі і суспільстві.

Для розвитку вітчизняної науки і успішного впровадження її в практику будівництва нової держави вчені і спеціалісти повинні вчасно одержувати початкову наукову організацію, а також вторинну у вигляді рефератів, анотацій у такому мовно-стилістичному висловлюванні, щоб вона якнайшвидше сприймалася ними. Це становить нові вимоги перед науковою книгою, бо науково-технічна ефективність наукових творів залежить від їх позитивних літературних якостей (тобто від форми висловлювання). І тому дослідження наукового стилю, його розвиток відіграє важливу роль в історії розвитку будь-якої країни.

Дослідження наукового тексту – важливе і актуальне завдання, оскільки особливість наукового стилю вимагає сьогодні від мовця володіння усіма мовними нормами у створенні наукових текстів. Дослідженням наукових текстів займалися такі лінгвісти, як А.П. Коваль, Т.А. Єщенко, Л.І. Мацько, О.С. Сиротіна, О.С. Мельничук та інші.

Мета статті: дати загальну характеристику мовним особливостям наукового тексту, охарактеризувати випадки вживання форм слів та складних синтаксичних конструкцій.

Наукові тексти в своїй основі використовують усі лінгвістичні рівні – фонетичний, лексичний, морфологічний і синтаксичний – і відрізняються від текстів інших стилів деякими особливостями у використанні лексики, манерою викладу та ін..

Розглянемо лексичні особливості наукового тексту. Для нього характерно широке використання термінологічної лексики, номенклатурних назв, загальнонавчаної лексики у термінологічній функції, слів з абстрактним значенням, широке вживання аббревіатур і символів, обмежене використання емоційно-оцінної лексики, особливе використання фразеологізмів, які в науковій мові покликані виражати логічні зв'язки та ін..

Лексика наукового тексту включає в себе три основні шари: *загальнонавчаний, загальнонауковий і термінологічний*, а також номенклатурні знаки. Ця лексика має специфічні риси, які відрізняють її від інших лінгвістичних одиниць мови і закріплена суспільством за науковим функціональним стилем.

До загальнонавчаної лексики відносяться найбільш часто вживані слова в наукових текстах, які реалізують лише одне значення полісемічного слова. Так, з семи

значень дієслова *займати*, зафіксованих в одинадцятитомному Словнику української мови, науковий текст реалізує лише значення “заповнювати собою якийсь простір”; з чотирьох значень дієслова *відзначити* – значення “звертати увагу на щось” тощо.

До загальнонаукової відносяться слова, за допомогою яких описують різні явища та процеси у різних областях науки і техніки, яка закріплена за певними поняттями, але не є термінами (тобто стосується всіх сфер спілкування) – *адаптація, методика, мотивація, експеримент, сенс, аналіз, синтез*.

Третій шар – **термінологічна лексика**. Оперування термінами – основна риса наукового стилю. Термінологія відбиває різні галузі професійної діяльності людини. Оскільки терміни здебільшого оформлені у вигляді іменників, у науковому творі ця частина мови переважає над дієсловами (за деякими даними, іменники складають приблизно 50% від усіх лексем інших класів), виконують при цьому не тільки номінативну, але й атрибутивну функцію: *рівень розвитку, період адаптації, урок читання*. Перевага іменників над дієсловами в науковому стилі пояснюється прагненням до точності назви, до стислості і простоти викладу.

У науковому тексті **не використовуються** слова розмовно-побутової, просторічної чи діалектичної лексики (можна лише відзначити явище термінологізації окремих діалектних назв у сільськогосподарській, ботанічній та ін. галузях науки), широко представлені професіоналізми, що називають знаряддя й продукти виробництва, а також виробничі процеси. У науковій мові використовуються порівняння і метафори.

Порівняння скорочують виклад складних наукових пояснень, роблять їх економними, це сприяє їх швидкому розумінню і засвоєнню, наприклад: *Систему зв'язку нашої планети в майбутньому можна уявити собі у вигляді системи гігантських річок, по яких течуть потоки інформації*.

Роль, значення та функції метафори у науковому стилі своєрідна. Вона не називає предмет і оцінює одночасно, як у художньому стилі, а лише виступає у ролі термінів, точно називаючи поняття, явища і предмети – *спортивний дуєт, вивести на орбіту*.

Морфологічні засоби у науковому тексті підлягають морфологічним нормам. Будь-який відступ від норми вважається порушенням стильової однорідності. Виникають труднощі при виборі відповідної граматичної форми в тих випадках коли в мові налічується кілька паралельних способів висловлення. Розглянемо ті, які найчастіше бувають причиною появи помилок (огляд зробимо за частинами мови).

Іменник. Рід іменників. Назви осіб за професією, посадою, званням та ін., вживаються у формі чоловічого роду для позначення й чоловіків і жінок: *доцент, інженер, директор, ректор, учитель, капітан, агроном* та ін.. Утворення типу *ректорша, директорша, агрономша*, як назви професій є елементами просторіччя (використовують у розмовній мові у значенні “дружина ректора”). При зазначенні у тексті прізвища жінки присудок або означення вживаються у формі жіночого роду. *Учитель не може бути байдужим до проблем дітей. Учитель Петрова В.І. не може бути байдужою до проблем дітей*.

Число іменників. У науковому стилі зміна множини одноною і навпаки – однини множиною в іменниках як стилістичний прийом не використовується. Але деякі речовинні іменники (*масло, сіль, нафта, сир, вода*) використовуються у формах множини (*кислі солі, силіконові масла, сухі вина, крупні сири та ін.*) на позначення видів, сортів, типів речовин.

Однина іменників в науковій мові може вживатися на позначення не одного, а багатьох предметів, наприклад: *Розпочавши навчання, дитина стає школярем далеко не відразу*.

Форми однини подається для позначення найхарактерніших ознак цілого класу предметів. Множина власних назв, які вживаються лише в однині, використовується для характеристики певного типу людей (*геринги, донкіхоти*).

Прикметник. У науковому стилі вживається значна кількість складних прикметників – оскільки вони дають змогу конденсовано висловити ознаку поняття, яке

найчастіше виступає як термін – *науково-методичний опис, освітньо-виховний процес, опорно-руховий апарат, складнопідрядне речення*

Ступінь більшого чи меншого вияву якості передається у науковому стилі аналітичною формою, оскільки творення таких форм практично можливе від усіх якісних прикметників. Ці форми сприймаються як стилістично нейтральні, у той час як синтетичні (однослівні) форми мають виразне розмовне забарвлення – *більш якісний, найбільш поширений, мени ефективний*.

Числівник. У науковому стилі особливо поширені числівники, зокрема дробові, причому іменники при числових назвах в одних текстах є обов'язковими, в інших вони, як правило, не вживаються. Приблизна кількість предметів відтворюється дуже обмеженим числом зворотів (понад, до, зверх, більше, менше, не більше 3, зверх 20-и). Перший десяток переважно пишуть словами.

Займенник. У науковому стилі, замість форми однини особового займенника “я”, вживається так зване авторське “ми”, за яким автор ніби приховує свою особу, залучаючи читача до участі у власних міркуваннях, наприклад: *Ми звернули увагу на можливість дитини*.

Дієслово. Узагальнено-абстрактний характер надають науковому стилю дієслова у формі теперішнього часу із значенням позачасовості у поєднанні з дієсловами 3 особи множини у неозначено-особовій формі: – *Серед інших завдань дитині пропонують завдання на визначення рівня розвитку дрібної моторики пальців рук*.

Серед форм майбутнього часу недоконаного виду у науковому стилі переважає складена форма – *Під час вступу до школи корінним чином будуть змінюватися умови життя і діяльності дитини*.

А серед форм наказового способу вживаються форми І особи множини типу “розгляньмо”, “згадаймо”. У наукових текстах зустрічаються часто вживані дієслівні форми на -но, -то, а також інфінітивна форма, що виражає узагальнено-абстрактний характер дії, наприклад: *У програмі визначено зміст шкільного курсу. Розвивати рідну мову слід під час усної відповіді дітей*.

Для наукового стилю характерні ще такі морфологічні ознаки: мінімальне вживання особових займенників, прислівників (відсутня оцінна характеристика предметів, відсутні вигуки).

Для синтаксису наукового стилю характерно: безособовість вираження, синтаксична конденсація(компресія), прагнення до вироблення стандартизованих структур, лінійність викладу тощо. Науковий текст відображає прагнення вчених до економії мовних засобів, їх конденсації.

Синтаксична компресія(синтаксична конденсація) – це “збільшення кількості інформації на одну одиницю плану висловлювання” [5, с. 33]. Компресія характеризується поєднанням в науковій мові прагнення до скорочення мовної надмірності і збереження при цьому максимуму інформації. Компресія (конденсація) знаходить вияв у широкому використанні іменних конструкцій, дієприкметникових, дієприслівникових, інфінітивних зворотів, конструкцій з віддієслівними іменниками.

Якщо розглядати синтаксичні структури на рівні словосполучення, то для наукового стилю, порівняно з художнім, характерне використання речень із складеним іменним, а не із складеним дієслівним присудком. Це ще раз підкреслює іменний характер наукового стилю. Найчастіше конструкції із складеним іменним присудком зустрічаються у визначеннях та міркуваннях, у розповідях та описах їх менше, наприклад: *Урок природознавства в початковій школі – це ідеальний матеріал для створення проблемних ситуацій*.

Серед словосполучень найбільш характерним типом для наукового мовлення є атрибутивні словосполучення. Але роль атрибута тут зовсім інша, ніж у загальнолітературній мові: атрибут обмежує, конкретизує поняття, виражене іменником, утворює більш вузьке поняття. О.Д. Митрафанова називає такі

словосполучення “атрибутивно-дефінітивні”, або атрибутивно-кваліфікаційні [5, с. 40]. – умовні *рефлекси, минулий час, однокладна рослина*. У ботаніці зустрічаємо атрибут у словосполученні в постпозиції: *евгена зелена, паслін чорний*

Уживання питальних речень активізують увагу читача. З такою ж метою використовуються спонукальні речення, наприклад: *Що є якісна освіта? Звернімося до результатів опитування.*

Для наукової мови характерно вживання номінативних речень (часто у функції заголовка) – *значення генетики в медицині, Соціальна адаптація першокласників.*

Вставні конструкції і словосполучення відіграють особливу роль у наукових текстах. Вони покликані підкреслити послідовність викладу, вказувати на достовірність (*дійсно, звичайно*), вказати кому належить висловлена думка (*може, мабуть, як говорить поет, на думку О. Сухомлинського*). Конструкції займають будь-яку позицію в реченні. Особливу роль у наукових текстах відіграють вставлені конструкції, які пояснюють, уточнюють попереднє повідомлення.

Широке застосування в реченнях мають відокремлені члени речення, особливо дієприслівникові звороти, які використовуються з метою підкреслити щось, надати повідомленню нового відтінку – *Велике виховне значення мають звичаї та обряди, пов’язані із “зеленим святом” (інша назва – Клечальна неділя).*

Увесь цей системний комплекс не повністю перерахованих ознак і створює якісну визначеність синтаксису наукової мови.

Отже, зберігаючи стильові риси наукового тексту (логічність, точність, абстрактність, безособовість, стислість), необхідно глибоко занурюватися в багатство мови, вміло володіти мовними одиницями, цікаво і просто представляти науку у різних формах її функціонування.

Перспективою подальшого дослідження вбачаємо аналіз мовних одиниць у текстах фахового спрямування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ботвина Н.В. Офіційно-діловий стиль та науковий стиль української мови. – К.: “АртЕк”, 1999. – 264 с.
2. Єщенко Т.А. Лінгвістичний аналіз тексту. – К.: Академія, 2009. – 263 с.
3. Коваль А.П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. – К.: Вища школа, 1970. – 80 с.
4. Мацюк З.О. Українська мова професійного спілкування / Мацюк З.О., Станкевич Н.І. – К.: Каравела, 2008. – 352 с.
5. Митрофанова О.Д. Язык научно-технической литературы. – М.: Высшая школа, 1973. – 90 с.
6. Мацько Л.І. Стилїстика української мови. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.